

Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephede Sosyal Faaliyetler

Nevin YAZICI*

ÖZ

Çanakkale savaşı olağanüstü şartların ve olağanüstü mücadelelerin savaşıdır. Türk askeri Çanakkale'de bir ölüm-kalım savaşı vermiş; gelecek nesillerin varlık ve bağımsızlık mücadelesi için hayatını vatanına feda etmiştir.

Çanakkale Savaşı'nda siper hayatı ve cephede sosyal faaliyetler konulu bu çalışmada, Türk askerinin olağanüstü şartlarda oluşturulan cephedeki sosyal hayatı ele alınacaktır. Çalışma, siper hayatı ve askerlerin sosyal ihtiyaçlarının temini, cephede asker psikolojik durumu ve propaganda faaliyetleri, esirlere yapılan muameleler ve cepheyi ziyaret eden heyetler çerçevesinde özellikle dönemin basınına yansıyan ve hatıratlarda yer alan veriler çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, cephe hayatı, Türk askerinin siper hayatı, Çanakkale Savaşı'nda sosyal faaliyetler.

ABSTRACT

The Life and Social Activities in the Front Line in the Gallipoli Campaign

The Gallipoli Campaign was a war of extraordinary conditions and extraordinary struggles. This paper discusses the social life of the Turkish troops in the front line, and their extraordinary circumstances. The subject will be examined within the frame of the front line life, and the procurement of soldiers' social needs, psychological conditions of the soldiers, propaganda activities, and the procedures devoted to the captives. The front line will also be examined around the visits of the delegations, the news in the media of the memoirs.

Key Words: The Gallipoli Campaign, social life in Gallipoli, front line, social activities in Gallipoli.

---

* Dr. Başkent Üniversitesi Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi(ATAMER) Öğretim Görevlisi, ANKARA, e-posta: nevinyazici1969@gmail.com

Giriş

I.Dünya Savaşı'nın tarihî seyri içinde Çanakkale Savaşı, askerî, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçları itibariyle Türk ve dünya tarihinde önemli bir yer işgal eden ve özel olarak değerlendirilen bölümdür.

İtilâf devletleri, Çanakkale Boğazı'nı geçip, boğazları ve İstanbul'u almak, Osmanlı devletini savaş içinde çökerterek savaş dışı bırakmayı; müttefiki Rusya'ya, boğazlar üzerinden silah ve cephane gönderip buradan gıda malzemesi sağlamayı, Almanya'nın Doğu'ya yayılmasını önleyerek iki ateş arasında bırakmayı ayrıca Mısır'daki etkinliğini güvenceye alıp Mezopotamya'ya dolayısıyla zengin petrol kaynaklarına sahip olmayı planlamıştır. Çanakkale Savaşı bir "meydan muharebesi" değildir, Çanakkale Boğazı'nın uzun ve dar yarımadası Gelibolu'da, yüz binlerce insanın kucak kucağa, boğaz boğaza geldiği fakat Türk'ün anayurdunda kendi topraklarını korumak için mücadele ettiği meşru bir savunmadır. Türk askeri bu meşru savunmada iradesi, cesareti ve kahramanlığıyla adeta bir destan yazmıştır(Görgülü 2008:317-318).

Çanakkale Savaşı, deniz ve kara savaşlarından oluşmaktadır. 18 Mart 1915'te Türk askerinin zaferiyle, deniz muharebeleri son bulmuş ve yaklaşık dokuz ay sürecek kara muharebeleri kısmı başlamıştır. 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar devam edecek olan kara muharebelerinde her iki taraf toplamda yarım milyona yakın zayıat vermiştir.

18 Mart Boğaz Muharebesi'nde ağır yenilgiye uğrayan düşmanın karaya asker çıkaracağına kesin gözüyle bakıldığından Türk Başkomutanlığı Gelibolu'da 5.'nci Ordunun¹ kurulmasına karar vermiş (23 Mart 1915) ve Ordu Komutanlığına Alman Generali Liman von Sanders'i atamıştı (25 Mart 1915).

5. Ordu'nun kuruluşu ile birlikte, lojistik desteğini sağlamak üzere Menzil teşkilâtı,² kısmen 27 Mart 1915 tarihli emirle kısmen de diğer orduların men-

1 5.Ordu: Birinci Grup: 5. ve 7. tümenler Saros bölgesinde, İkinci Grup: 9.Tümen Gelibolu Yarımadası'nda, Üçüncü Grup: 3. ve 11. tümenler Boğaz'ın Anadolu yakasında, Süvari Tugayı: Saros Körfezi'nin kuzey kıyılarını gözetlemekte, 19.ncu Tümen : Bigalı bölgesinde ordu ihtiyatında(19.Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal, Sanders1968:77-78)

2 Menzil hattı, Podima-Silivri hattının batısında kalan Trakya bölgesiyle Anadolu yakasında Biga (dahil), Edremit (hariç) olarak belirlenmişti. Böylece 5. Ordu'nun menzili yurdun en verimli ve imkânları en zengin olan Trakya bölgesiyle Marmara havzasının büyük bir kısmını içine almış oluyordu.

Menzil karargâhında, süvari piyade karışımından oluşan muhafız ve sahra jandarma takımları, bir telgraf müfrezesiyle bir sahra posta bölüğü vardı. 5. Menzil Komutanlığı'nın emrinde, Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, Ilgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Malüller, Lapseki, Burgaz ve Çanakkale'de nokta komutanlıkları; Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilya, Karabiga, Lapseki, Burgaz ve Çanakkale'de de iskele komutanlıkları vardı. Işıklar, Burgaz, Lapseki,

zillerinden gerekli düzenlemelerin yapılması sureti ile kurulmuş(Erdemir 2008:275) ve savaş süresince ordunun asker, cephe ve iaşe ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyet göstermiştir.

Çalışmamızda 5.Ordunun cephe gerisinde, siperde yaşadığı hayatı; gerek savaşın fiziki şartlarının yarattığı gerekse askerin insani ihtiyaçları çerçevesinde ele alacağız. Ayrıca Türk askerin karşı karşıya kaldığı psikolojik, sosyolojik, kültürel durum ve tepkilere de yer vereceğiz.

1-Siper Hayatı ve Askerlerin Sosyal İhtiyaçlarının Temini

1.1.Siperlerin Durumu ve Siperde Hayat

Siperler, 25 Nisan 1915'te kazılmaya başlanmış ve savaşın sonuna kadar Türk askerlerinin vazgeçilmez hayat sahası olmuştur. İç içe geçmiş labirentleri andıran ve yüzlerce kilometre uzunluğundaki bu siperler, toprağın altında adeta yeni bir şehir; yeni bir hayat gibi tesis edilmiş ve dokuz ay boyunca askerin sığınağı olmuştur (*Servet-i Fünûn*, 25 Haziran 1331/8Temmuz 1915:130).

Siperlerin yapımında kullanılan malzemenin önemli kısmı civardaki düşman bombardımanından yıkılmış köy ve kasabalardaki harabelerden; diğer kısmı ise muharebeler sırasında düşman safından ele geçirilen malzemelerden sağlanmıştı (*Tanin*, 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915; Sanders 1968: 95).

Savaşın iki tarafın siperleri arasındaki mesafe, cephe hattına göre farklılık göstermekle beraber; 8 metre ile 100 metre arasında değişmekteydi (Taşer 2000:11). Siperler, birbirine bazı yerlerde bir arabanın rahatlıkla geçebileceği üç metreye yaklaşan derinlikte ve genişlikte kazılmış irtibat yolları ile bağlanmıştı (*Harp Mecmuası*, S.6:84; Erdemir 2007:292). Siperleri birbirine ve cephe gerisine bağlayan "rah-ı mestur" (gizli geçit) denilen bu irtibat yolları, askerlerin düşmanın ateşine maruz kalmadan siperlere ve istihkamlara kadar ulaşmasını sağlamaktaydı ve bu yollar at, araba ve diğer vasıtaların gidebilmesine imkân verecek kadar genişlikteydi (Özkök 1992: 4; Münim Mustafa 1998:54; Sanders 1968:95).

Siperler, cephedeki tüm faaliyetleri ve binlerce mevcutlu kıtaları toprağın altında görünmeden yaşamasını sağlayan büyük bir şehri andırmaktaydı (*Servet-i Fünûn*, 25 Haziran 1331/8 Temmuz 1915:130; Münim Mustafa 1998:51). Bu siperlerin her birine isim verilmiş, siperlerdeki sokak başları-

Gelibolu, Karabiga, Biga, Akbaş, Ilgardere, Keşan, Uzunköprü, Maluller'de idâri teşkiller bulunuyordu. Akbaş'ta erzak ambarları; Gelibolu ve Burgaz'da ekmeççi takımları; Karapınar, Yerlisi, Bayırköy ve Gürecik'te çayhaneler kurulmuştu. Ilgardere'de bir köprücü takımı, Lapseki'de araba imalathanesi, Biga'da inşaat bölüğü bulunuyordu. Menzil teşkilatı bu birimlerin yanı sıra 5. Ordu'nun ihtiyacı olan er, iaşe ve cephe için ikmal yolları boyunca gerekli istasyonlar ve bu yollarda çalışacak ikmal kollarını da oluşturmuştu(Erdemir 2008: 275-278).

na da yolları ve kıtaların yerini gösteren tabelalar yerleştirilmişti (*Tanin*, 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915; Özkök 1992: 4).

Düşmanın durdurulması için birkaç sıra siper hattı kazılmıştı ve siperlerden birinin işgal edilmesi üzerine askerler diğerine geçmekteydi. Siperler, en uzun boylu askerlerin bile ayakta durduğunda görülemeyeceği kadar derinlikteydi ve toprağın çökmesini önlemek için kum torbaları ve kazıklarla desteklenmişti (Sanders 1968: 95; Ünaydın 1990: 2).

Siperlere zeminlikler ve duvarlar kazılmak sureti ile “mahfuz mahal” denilen topraktan kovuklar yapılmıştı. Asker vaktini “mahfuz mahallerde” oturarak geçiriyor, gece- gündüz elbise ve çizme ile yatıp kalkıyordu. Siper hayatında uykunun yeri yoktu ve siperden başın kaldırılmasının da imkânı yoktu. Bu sebeple burada savaşılan askerlerin çoğu sahili görme imkânı bile bulamamıştı. Ancak müsait zamanlarda cephaneye ve bomba sandıklarının üstünde uyunabiliyordu. Çoğu zaman kendi imkânları ile hazırladıkları bir yere kıvrılıp yatıyorlardı ve siperin en lüks yatağı koyun postu idi (Münim Mustafa 1998:56-57).

“Silindir ateşi” denilen bombardımanlar sekiz saat sürerdi ve bu sırada asker siperde oturur, beklerdi. Bombalar, ısıklar çalarak üstlerinden geçer, patladığında siperler sarsılır, her tarafa toprak yağardı. Bomba çok yakına veya siper içine düşüp patladiysa, dumandan siperin içi nefes alınamaz hale gelir, erlerin çoğu bayılırdı (Mehmet Fasih 1997:40). Düşmanın bombardımanı sırasında cephenin en emin yeri, ön siperlerdi (Taşer 2000:11). Siperlerin birbirine yakın olduğu yerlerde her iki tarafın erleri, karşılıklı konuşabiliyor, bazen de birbirlerine bir şeyler de veriyorlardı. Düşmanın attığı konservelere karşılık Türk askeri, kendisine bin bir güçlükle gönderilen yemişleri düşman siperine atarak Müslüman Türk’ün cömertliğini göstermekten geri kalmıyordu (*Servet-i Fünûn*, 25 Haziran 1331/8 Temmuz 1915).

Düşman siperlerine yakın mesafelerde hem Türk askerin maneviyatını artırmak hem de karşı tarafa ise psikolojik baskı oluşturmak için bando tarafından marşlar çalınmıştır.³ Muharebelerin olmadığı zamanlarda siperlerde, asker, vaktini kendi yöresinin türkülerini söyleyerek ya da oyunlarını oynayarak geçirmiştir (*Servet-i Fünûn*, 2 Temmuz 1331/15 Temmuz 1915; Ünaydın 1990: 5, 13-14).

Cephe gerisinde yapılan şenliklerin en sevilen oyunu halat çekme, en çok tertiplenen ve ilgi çeken spor “güreş” idi. “Koşu” ve “ip çek-

3 Bu marşların başında Sivastopol Marşı geliyordu: “Sivastapol önünde... Bandonun ilk nağmesini şiddetli bir top gürültüsü takip eder yine de mûsikînin ahengine bir haleb gelmezdi.” (*Tanin*, 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915)

me” de oldukça ilgi toplayan yarışmalardı. Bu oyunlar şenlik şeklinde müzik ile yapılırdı, klarnet, çifte nara, davul, zurna, cura gibi enstrümanlar çalınırdı. Taburlar bunlar eşliğinde hünerlerini gösterirlerdi. Bu tür şenlikler genellikle subayların misafir gelen diğer subaylara verdikleri ziyafetlerle sona ererdi (Ünaydın1990: 13-14).

Erlerin pek çoğu okuma yazma bilmedikleri gibi farklı yörelerden gelenler de birbirlerini anlamakta güçlük çekerdi. Bu nedenle, “Cephe Tiyatroları”nda memleket skeçleri, halk oyunları ve halk türküleri eşliğinde asker görsel olarak eğitilirdi (Münim Mustafa 1998: 65). Ayrıca düzenlenen güldürülerle de (çoğu tuluat), askerlerin savaşın psikolojik baskısından uzaklaşması sağlanmaya çalışılırdı.

Askerler muharebe olmadığı zamanlarda, patlamamış bombaların içindeki dinamit fitilini çıkararak boş bomba kapsülleri ile saksılar, mürekkep hokkaları, masa üzerine konan biblolar ve lambalar yapmakla meşgul olmuşlar ve böylece yaşadıkları siperleri biraz olsun süslemiş ve yuva haline getirmişlerdi (Münim Mustafa 1998: 94; Mehmet Fasih 1997: 61; Erdemir 2008:294).

Kanlı muharebelerin devam ettiği bir süreçte askerler tarafından büyük bir özenle hazırlanan bu siperler, cepheyi ziyaret eden heyetlerin gözlemlerine takdirle şöyle yansımıştır:

“Aman ya Rabbi! Bu nedir, ne himmettir? Ne iştir, ne gayrettir? Bunlar nasıl, ne vakit yapıldı, edildi? Bu yollar, bu tertipler ne emeklerle bu hâle geldi? Buna şaşmamak elde değil. Bunlar öyle yalan yanlış şeyler değil. Belki her yeri fennin iktizasına göre kurulmuş, ince ince işlenmiş. Bunlar lafla olmaz. İnsan bir kere bunları, bu emekleri; bu başarılan şeyleri görmeli de sonra küçüğünden büyüğüne kadar ordunun vatanı muhafaza uğrunda ne gayretler gösterdiğini, hayatını nasıl hiçe saydığını anlamalı!” (Uryanizade 1332/1916:10-16; Sürmeli 2002:384-385).

Siperlerin en hüzünlü anı ağır bombardıman altında geçirilen bayramlar olmuştur. 12 Ağustos 1915'te Ramazan Bayramı'nın ilk günü 11. Tümen'de sade bir tören düzenlenmiş; erlerin elbiselerinin tozları alınmış, imkan dahilinde tıraşlar olunmuş, boy abdestleri alınmıştı. Bayram namazı kılınmış ve bayram kutlamalarını takiben top atışının yeniden başlamasıyla savaşa devam edilmişti (İnceoğlu 2004:129).

Münim Mustafa kurban bayramını anılarında şöyle tasvir etmektedir:

“6 Teşrinievvel 1331 (19 Ekim 1915) tarihi kurban bayramına tesadüf ediyordu. İngilizler her nedense bu gece pek sinirliyidiler. Bizim dinî bayramımızı bildikleri için, maneviyatımızı güya sarsmış olmak için şafaktan itibaren büyük taarruz gününde yaptıkları topçu ateşine benzer bir bombardımana başladılar. Bunlara alışık olduğumuz için pek aldırış etmiyorduk. Bir aralık ateş hafiflemişti. Herkes birbiriyle bayramlaşmaya başladı. Eller sıkılarak, bayram tebrik edilirken, herkesin muhayyile-

sinden annelerin, sevgililerin hayali geçtiği görülüyor gibi oluyordu... "(Münim Mustafa 1998: 444). Mehmet Fasih Bey anılarında "Bugün Kurban Bayramı. Biraz siperlerde gezdim ve kovan topladım. Sonra yerime gelerek bir kahve içtim. Pek ziyade bitab olduğumdan uyumamak üzere yattım. İşte bu esnada toplar başladı... Mecbur oldum ikinci hatta ki mahale gitmeye. Gittim..." ifadeleri ile bayram gününün ağır bombardımanın hiç hız kesmeden devam ettiğini belirtmektedir (Erdemir 2008:296).

Havaların ısınmasıyla beraber siper hayatı daha da zorlaşmıştır. Ön safalarda bulunan ve defnedilmemiş cesetlerin varlığı ve temizliğin savaş şartlarında gerektiği gibi sağlanamaması sinekleri çoğaltmış, bütün cepheyi bir ölü(m) kokusu sarmıştı. Cepheye gelen Amerikalı bir gazeteci, askerin içinde bulunduğu bu sıkıntıyı şöyle ifade etmektedir: "Anlıyorum... Siz İngilizlerle başa çıkacaksınız... Ama bu sineklerle başa çıkamayacaksınız." (Fahrettin Altay 2002: 33).

Münim Mustafa anılarında siperde yaşanan olumsuzlukları ise şöyle ifade etmektedir:

"Bizi en çok sıkın şeylerden biri de sineklerdi. Aman yarabbi! Bunlar ne yılışık mahluklardı! Yemek yerken çatalımızın ucundaki lokmaya binlerce sinek hücum ediyor ve ellerimizle bile bu haşaratı defetmeye muvafak olamıyorduk. Bu milyonlarca sinek bizi uyurken de rahat bırakmıyordu. İngiliz taburlarının hücumu kadar mühlik olan haşarattan kurtulmak için birçoğumuz İstanbul'dan getirttiği cibinlik altına girerek yemeğin bulunduğu sefertasını da almak suretiyle biraz rahat yemek yiyebilmekteydi." (Münim Mustafa 1998:57).

Cephedeki sıkıntılardan bir diğeri de şiddetli çarpışmalar ve yoğun ateşten dolayı gömülemeyen cesetlerden etrafa yayılan koku idi. Tahammülü zor olan bu kokunun kısmen de olsa bastırılması için beyaz bez içine dikilmiş kâfur torbacıkları askerin boynuna ya da göğsüne asılmıştır (Özkök 1992:129).

Ayrıca sıcakların artırması ile birlikte azalan su kaynakları temizliği de olumsuz yönde etkilemiştir. Askerlerin çoğu zaman günlerce yıkanamamış ve bu kirlilik, "bit" salgınının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Fahrettin Altay 2002:108). Muhtemel bir salgını önlemek için imkân buldukça erlerin haftada bir kere yıkanabilmesini sağlamak üzere "yunaklar" (seyyar banyo) hazırlanmış, sık sık bit yoklamaları yaptırılması, sahra helâlarının söndürülmüş kireç ve kireç sütü ile dezenfekte edilmesi, içme sularının temiz kaynaklardan alınması ve küplere musluk takılması gibi tedbirlere başvurulmuştur (Özbay 1976:1,237).

Uzun süren yağmurlar, siperleri su ile doldurmuş, birçok cephane sandığı ıslanmış; sel askeri zor durumda bırakmıştır. Her iki taraf ıslanan elbise-

leri kurutmak sel nedeni ile dolan ve yıkılan siperleri tamirle uğraşmışlardır (Münim Mustafa 1998:118; Ayhan 2003: 106).

Yaklaşan kış soğuklarına hazırlık olmak üzere askere daha yaz aylarında, kaput, postal, iç çamaşır, kışlık eldiven vb. ihtiyaç duyulacak malzemelerin gönderilmesi istenmiştir. Yaklaşan kış için alınan tedbirlerin yeterli olmayışı birçok askerin kışın dondurucu soğuklarına maruz kalmasına neden olmuş; özellikle kasım ve aralık aylarında sıcaklığın sıfır derecenin altına düşmesi ile birçok Türk askeri donarak şehit olmuştur (Erdemir 2008: 298). Soğuk ve elverişsiz hava şartları müttefik askerleri için de sıkıntı olmuştur. Meselâ Anzak'ta çıkan bir fırtınada 280 Anzak askeri ölmüştür (Ayhan 2003:107).

Savaşın zorunlu kıldığı olumsuz fiziki şartlara rağmen Türk askerinin inancı, umudu ve haklı hayat mücadelesi siper hayatının zorluklarını bertaraf etmiştir.

1.2. Askerlerin Sosyal İhtiyaçlarının Sağlanması

Gıda maddelerinin cephe gerisindeki depolara kadar nakledilip, buradan siperlere kadar ulaştırılması ordu için hayatî öneme sahiptir. Dar bir alanda, her iki taraftan yarım milyona yakın insanın bulunduğu Çanakkale Cephe'sinde iaşenin temini ve en uçtaki siperlere kadar nakli sistemli bir faaliyetle sağlanmıştır.

Ordunun iaşe ikmal, diğer malzemeler gibi neredeyse tamamı İstanbul'dan yapılmaktaydı. Menzil ambarlarında en az askerin iaşesine birkaç hafta yetebilecek kadar gıda maddesi depolanmıştır.⁴ Alınan tedbirler nedeniyle et, sebze ve meyve ihtiyacı dışında diğer iaşe maddelerinde sıkıntı çekilmemiştir.⁵ Gerek menzil erzak, gerekse cephe kollarının faaliyetlerinde karşılaşılan en önemli sıkıntı, İngiliz ve Fransız uçaklarının bombardmanı olmuştur (Erdemir 2008:280).

Çanakkale'de Türk ordusunun diğer cephelere nazaran ikmal imkânları fazladır. İstanbul'un yakınlığı, halkın ve askerin zafere inancı ile özellikle geçmiş tecrübelerden de ders alınmış olması, düzenli bir ikmal faaliyetini sağlamıştır. Cephe de iaşe konusunda baş gösteren sıkıntılar genel olarak

4 22 Mayıs 1331'de [4 Haziran 1915] Burgaz'daki ambarda 18 ton un, 52.249 kilo bakla, 2 ton nohut, 20 ton tuz, 2 ton üzüm, 2 ton şeker, 24 ton sardalye, 511 ton arpa, 1 ton küspe, 245 kuzu, 679 oğlak ve 49 sığırın gerekirse Akbaş, Kala-i Sultânîye ve Gelibolu menzil ambarlarına gönderilmeye hazır olduğu belirtilmektedir (Erdemir 2008:280).

5 5. Ordu'nun iaşesinin büyük bir bölümü "Tekâlif-i Harbiye" usulüyle sağlanmıştır. Yağ ve sabun gibi ihtiyaç maddeleri, yağhanelerden veya sabun imalâthanelerinden sağlanıyor; yurt dışından getirilmekte olan çay ve şeker gibi maddelerin piyasada mevcut olanlarının yüzde 15-25'ine el konulmakta; kalanı, sivil halkın ihtiyacına bırakılmaktaydı (Erdemir 2008:282)

pişirilen yemeklerin zamanında siperlere ulaştırılamaması, soğuk olmaları ile malzemenin çeşidinin azlığı ve kalitesi konusunda olmuştur. Bir gazinin ifadesi ile “asker hiçbir zaman aç bırakılmamıştır”⁶ (Önder 2000:61).

Asker için pişen yemekler; genellikle kuru bakliyat olup; pirinç çorbası, etli fasulye, etli nohut, bulgur pilavı, kuru bakla ve hoşafı; ayrıca kuru üzüm ve fındık gibi çerezler de ihmal edilmemiştir (Conk 2002:149; Önder 2000: 61.)

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, cephe gerisinde hastanelerin tesisi, doktor, sıhhi malzeme ve yaralıların gemiler ile nakli gibi birçok hizmetin yanında özellikle açtığı çayhaneler ile binlerce askerin çay ihtiyacını karşılamıştır. Cemiyet, sadece çayhanelerin tesisi ile de yetinmemiş, birçok çayhanenin hemen yanı başında askerlerin dinleneceği misafirhaneler de açmıştır. Bu çayhanelerin en önemlileri, Sirkeci ve Haydarpaşa’da açılmıştır. Buralarda, cepheye nakli yapılan askerler ile cepheden getirilen yaralılara çayla birlikte, ekmeğe, süt, ayran, yoğurt, sigara gibi temel ihtiyaç maddeleri de dağıtılmıştır (Erdemir 2008:300-302).

Ayrıca cephedeki, harp ve seyyar hastanelerin sedye, yatak, çarşaf, ilaç gibi temel ihtiyaçlarının bir kısmı da bu çayhaneler aracılığı ile sağlanmıştır. Özellikle siperlerdeki askerlerin ihtiyaçlarını temin etmek için ihtiyaç duyulduğunda “seyyar çayhaneler” de kurulmuştur (Sarı-Özaydın 1990:166). Bu çayhanelerde 1915 yılı boyunca dağıtılan çay miktarı toplam 1.248.965 adet fincan çaydır (Erdemir 2008:304). Bu çayhaneler askerin cephedeki motivasyonunu olumlu yönde etkilemiştir.

Yine cephedeki askerin sigara ihtiyacının büyük bir kısmı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla sağlanmakla beraber diğer sivil toplum kuruluşları da destek vermiştir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti kara muharebeleri başlamadan önce, cepheye gönderilmek üzere 25.000 paket sigara siparişi vermiş, ayrıca hediye vermek isteyen yardımsever insanların açılan hesaplara yardımında bulunabileceklerini gazeteler vasıtası ile ilân etmiştir (*İkdam* 9 Mart 1331/22 Mart 1915).

Cephe veya cephe gerisinde tedavi edilen yaralıların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda birçok kampanyanın başlatıldığı dönemin basınına yansıyan haberlerdir.

Cephede giderilmesi mümkün olmayan özel ihtiyaçlar ise, İstanbul’a izinli giden ya da gönderilenler vasıtası ile karşılanmaya çalışılmıştır. Münim

6 Tayinat ve Yem Kanunu’na göre (bu kanun 12 Eylül 1914 tarihinde kabul edilmiştir) bir erin günlük payı 600 gr un, 250 gr et veya 125 gr kavurma, pastırma, sucuk veya konserve et, 86 gr pirinç, 10 gr yağ, 20 gr soğan ve tuzdan ibaretti. Etin azlığına karşılık, yerine nohut, kuru fasulye, sebze, konserve veya yaş sebze veriliyordu.

Ancak bunların sağlanamaması halinde, günlük hak ediş daha da azalıyordu. Günde 250 gr verilmesi gereken et önce 62 gr’a sonra da 31 gr’a kadar indirildi (Erdemir 2008:280-282).

Mustafa İstanbul'dan siparişlerinin geldiği günü çocuksu bir sevinçle şöyle ifade etmektedir:

“Bir gün zeminlikte otururken bir telefon haberi geldi: ‘İstanbul’dan eşyalar geldi. Şimdi siperlere getiriliyor.’ Bu haber bizi hayli keyiflendirmişti. Biraz sonra zeminlikteki yatağımın, yani koyun postunun üzeri muhtelif renkte kutular içindeki çikolatalar, şekerlemeler, pasta, bisküvilerle süslendiğini gördüğüm vakit, âdeta bir çocuk neşesi hissediyor, kendimi küçülmüş, babamın yanında oynadığım zamanlara dönmüş zannediyordum.” (Münim Mustafa 1998:101).

Diğer taraftan gönüllü postacılık sistemiyle halkın, askerlerin mektup ve muhtelif ihtiyaçlarını taşıdıklarını görmekteyiz. Bunlardan birisi İzmir’in köylerinden cephedeki askerlere mektup, küçük emanetler ve haberler getirerek postacılık yapan ve ‘saya’ diye isimlendirdikleri kişidir. Askerlerin köylerinden, sevdiklerinden haberler getirmesi cephedeki askerin moralinin yüksek tutulması açısından önemli olmuştur (Münim Mustafa 1998:103-104).

Askerin giyim ihtiyacı, gönderildikleri kolordu imkânları ile karşılanmaktaydı ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde yıpranan ve eskiyen elbiseler, iç çamaşırı, çorap, eldiven gibi malzemelerin temininde sıkıntı çekilmiştir (İdari Faaliyetler ve Lojistik 1985:268). 18 Mart sonrası yeni kıtaların oluşturulması sırasında erlere askeri kıyafet yetiştirilmekte güçlük çekildiğini hatta bu nedenle bir kısım askerin cepheye kendi mahalli elbiseleri ile gönderilmek zorunda kaldığını görmekteyiz (Selahattin Adil Paşa 1982: 213). Kimi zaman ölen düşman askerlerin elbise, pantolon ve potinlerini kullanılmış kimi zaman da yırtılan ve yıpranan elbiselerin tamiri için siperlerin tahkimi için İstanbul’dan gönderilen kum torbaları kullanılmıştır (Sanders 1968:95).

Hilâl-i Ahmer ve diğer yardım cemiyetleri, Harbiye Nezâreti’nin isteği üzerine askerin ihtiyacı olan giyim ve kuşamın bir kısmını kendi imkânları ile karşılamış; bir kısmını ise düzenledikleri sergi, piyango, çiçek günü gibi muhtelif faaliyetler çerçevesinde halktan temin etmişlerdir.

Askerler için muharebeler sırasında hayatî öneme sahip olan, içinde gazlı bez, band ve tentürdiyot gibi ilk yardım ve sargı malzemelerinin bulunduğu harp paketleri hazırlanmış, asker ceketlerinin iç kısmına dikilmiştir. Ayrıca askerlerin ceketlerinin ikinci düğmesinde kırmızı kurdele ile bağlanmış bir deri parçasına, vurulup şehit olmaları durumunda ailelerine bildirmek üzere künyeleri ve adresleri yazılmıştır (Münim Mustafa 1998:48).

Çanakkale muharebelerinde kimi zaman giyim-kuşam yetersizliği yaşansa da Türk askeri, sanıldığı gibi sefalet düzeyinde bir sıkıntıyla karşı karşıya kalmamıştır. Üstelik cepheye çekilen fotoğraflar incelendiğinde askerlerin elbiselerinin yırtık olmadığı ve bu konu hakkında yapılan yorumların da gerçeği yansıtmadığını ifade etmeliyiz.

Askerin cephedeki sosyal ihtiyaçlarının önemli kısmı gerek menzil teşkilatı, gerek yardım cemiyetleri ve gerekse sivil halk tarafından tam bir dayanışma örneği oluşturacak yüce gönüllülükle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

2-Cephede Askerin Psikolojik Durumu ve Propaganda Faaliyetleri

2.1.Türk Askerinin Psikolojik Durumu ve Manevîyatı

Çanakkale’de savaşan Türk askeri, Türk milletinin akıbetini tayin edecek mukaddes bir vazifenin bilinciyle hareket etmiş; özellikle Balkan muharebelerinin askerde ve toplumda meydana getirdiği mahcubiyetin etkisini silmek üzere bir ölüm-kalım mücadelesi vermiştir.

Mucip Kemal Bey anılarında bu manevîyatı şöyle ifade etmektedir:

“Devlet fakir, millet fakirdi. Açık ve ciddi görünüş böyle olmakla beraber, biz denizden karadan yapılacak taarruzu, o müthiş anı aylardan beri hiçbir ümitsizliğe kapılmadan mütevekkilâne bekliyorduk. Hâl ve şartlar ne olursa olsun, ilâhî kader bizim kuşaklara bu ağır vazifeyi yüklemiş bulunuyordu ve ehemmiyetle dikkate layıktır ki, sözlerin çok ilerisinde bulunan bu ödevin derin manasını, kutsiyetini kumandanlar, subaylar, erler iyice anlamışlardı. Ve yine bütün yurttaşlar biliyorlardı ki, Payitahtın kapısında verilecek muharebeler milletimizin akıbetini kesin olarak tayin edecekti; ya Avrupa’dan Endülüslüler gibi kılıç ve kamçı darbeleri altında kovulacak veyahut layık olduğumuz şeref ve haysiyetimizle güzel verimli topraklarımız üzerinde yaşamak hakkını kazanacaktık. Diyebiliriz ki, harp terazisinin bizim taraftaki kesesine konulmuş ve göze görünmeyen en ağır silahımız, kayıtsız şartsız böyle asilâne düşünüş ve vatan perver anlayıştır. Ve nihayet derin bir coşkunun yarattığı semâvî bir hava içinde öyle bir ruh hâletine girilmişti ki, mutlak olduğumuz manevî haysiyetle seferberliğin ilânından beri ibadet hâlinde yapıla gelen mükemmel tâlim ve terbiyenin verdiği cesaretle boğuşulacak, artık vatanımızın işgaline, çocuklarımızın, ihtiyar analarımızın öldürülmelerine, kızlarımızın kirletilmelerine şahit olunmayacaktı. Ve böylece ‘Çanakkale Ruhü’ doğmuş oluyordu. Ancak bundan sonradır ki, gergin sınırlar yumuşamış düşmanı gözleyen nöbetçi neferler maverze tüfeklerini okşamaya başlamıştı.”(Mucip Kemalieri 2003:294-296).

Mehmetçik arasında oluşan bu yüksek ruh halinin bir diğer örneği ise muharebeler sırasında şehit olan Behzat Kerim Efendi’dir ve Çanakkale Ruhü’nu şöyle ifade etmektedir:

“15 Temmuz 1331 (28 Temmuz 1915), ... Artık emelime nâil oldum. Ben de nihayet dinim, yurdum, şen ve mesud hatırât ile bir hayatı, sevgili İstanbul’um için canımı feda edebileceğim. Çünkü Çanakkale’ye, hayır hâşâ, Çanakkale değil demir ve kan kaleye gidiyorum. Babamın İstanbul’unda benden gizleye gizleye nurlu çehresinden aktığı meb-

zul yaşları, Nebîha'nın kadınca coşkunluklarını, hatta sevgili yavrumun bana selâm-ı veda yollar gibi gül ağzından döktüğü hüznü görmedim... Duymadım bile... Ben İstanbul'u, ebediyen Müslüman ve Türk kalacak olan şu mübarek halife ve hakanlar yurdunu müdafaâ ederken, ihtiyar babamın saadetine masum yavrumun hayatına, sevgili Nebiha'mın ırzına bilhâssa hiç tanımadığım anacığımın Merkez Efendi'deki âsûde mezarına uzanan kirli ve menfûr elleri kıracağımlı biliyorum. Selam sana ey kalbimin Kabe'si İstanbul... Ölümüne gidenler sana veda ediyorlar..."⁷

Türk askeri, cepheye bir an önce ulaşmak heyecanı ile adeta birbirleriyle yarış halinde Çanakkale'ye koşmuştur. Hamdullah Suphi, bu yarışta bir zabitanın şu ifadeleri ile nakletmektedir:

"Taburlarımız arasında günlerden beri 'Harp yerlerine biz evvel varacağız!' diye bir yarışmadır devam ediyor. İnanınız ki, her taburun anlatmaya lâîk sekiz on hikâyesi, tartılmaya lâîk sekiz on kahramanı vardır. Bugün askerlerimizi tahrik eden ruhu, hattâ en iyi bir hayal ile tahmin etmek mümkün değildir. Size birer birer onların namus ve faziletini, erkek ruhunu bize öğretmiş olan vakaları anlatsam, hayran olursunuz..." (Tanrıöver 1987:74).

Cepheye koşan askerlerin çoğu şehit olmuş; yaralanarak geri gelenler ise gazi... Mehmetçiğin gösterdiği fedakârlıklar, düşmanın cepheyi terk edişine kadar devam etmiştir. İstanbul hastanelerinde tedavi edilen yaralılarla yapılan röportajlar göstermektedir ki; yaralıları, seyyar hastanelerdeki tedavilerle yetinerek harp meydanındaki görevlerine koşmak için, yaraları uzunca bir tedaviye muhtaç bulunanların birçoğu ise siperlerinde kalmak için tabiplere ricada bulunmuşlardır (*Tanin*, 31 Mayıs 1331/13 Haziran 1915; *İkdam*, 29 Temmuz 1331/11 Ağustos 1915).

İstanbul'a gelen yaralıları, Balkan Harbi'nin utancını değil, zafer kazanan bir ordunun mensubu olmanın verdiği gururu taşıyorlardı. Fatma Aliye Hanım'ın bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"Balkan Harbi'nde mecrûhînin hâliyle bu günkü mecrûhînin hâlindeki farkı onları ziyâret edenler görmüştür. Onlar mahzun idi. Bunlar memnun! Onlar da yaralanmıştı. Lakin mağlubiyetlerden, intizamsızlık ve firar gibi bir zilleti görmekten avdet ediyorlardı. Şimdiki ise vazifelerini ifa etmiş olmakla beraber, zaferden geliyorlar. Yaralarının açısından bahis yok ancak şifâyab olup tekrar harbe gitmek arzu ve hevesi hüküm sürüyor." (*Servet-i Fünûn*, 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915:35).

7 Bu genç şehit, Çanakkale Muharebesi'ne katılmak istemesi üzerine cepheye tayin edilmiş, burada 3 Ağustos 1331'de Anafartalar Cephesi'nde bir taarruz- u umumide şehit olmuştur. Bu fedakar şehit, muhterem bir baba ile genç bir zevce ve iki aylık Ertuğrul isminde bir aslan yavrusunu terk etmiştir (*Tanin*, 22 Teşrinisani 1331/5 Aralık 1915).

Ürgüplü Mustafa Fevzi, Çanakkale ruhunun derununda yatan vatan, millet ve İstanbul sevgisini şöyle açıklamaktadır :

“...Alçıtepe eğer düşman tarafından zapt edilirse, İstanbul’u kurtarma imkânının elden gideceğine inanıyorduk. Onun için pervasızca ölüme koşuyorduk. Ölümle iç içe olup, Ahiret’e yaklaştıkça da fitraten inandığımız Allah’a sığınıyorduk. Hakikaten insanlar böyle tehlikeli durumlarda, ümitsizliğe düştükleri anda halâs çaresini yalnız Allah’a sığınmakta buluyorlar...” (Taşer 2000:8-9).

Çanakkale’de savaşan gazilerin ifadeleri, askerin muharebe anında zafere ve Allah’a olan imânının ve vatan ve millet sevgisinin yüksekliğini göstermektedir. Askerlerin birçoğu ölümü akıllarına dahi getirmemiş, tekbir getirerek düşmana saldırmışlardır (Ünaydın1990: 5, 14).

Askerin moralini ve maneviyatını üst seviyede tutmak için; başta İstanbul olmak üzere ülkenin birçok yerinden, toplumun tüm kesimlerini temsil eden, ilmî, edebî ve dinî heyetler oluşturularak cepheye gönderilmiştir. Gelen bu heyetler askere millî ve manevî telkinlerde bulunarak moral ve savaşma isteklerini güçlendirmiştir.

Hem teknolojik açıdan hem de asker sayısı bakımından kendisinden üstün olan bir düşmana karşı koymak ancak yüksek bir ülkünün, bir amacın eseridir. Türk askeri inancı ve temsil ettiği milletin değerleriyle ve desteğiyle bu ülküye, bu amaca yürümüştür.

2.2.Propaganda Faaliyetleri

Türk askerinin mücadele azmini kırmak ve teslim olmasını sağlamak üzere, İngiltere’nin başını çektiği propaganda faaliyetleri muharebelerin bütününde sürmüştür. İngiltere, Dışişleri Bakanlığı kontrolünde 1914’de Savaş Propaganda Ofisi’ni, (War Propaganda Bureau) kurmuş ve savaş boyunca faaliyetlerini bu büro vasıtasıyla yapmıştır. Geniş imkânlar ve yetkilerle çalışan büro daha 1915 yılı Haziranına geldiğinde 17 dilde yazılmış yaklaşık iki buçuk milyon kitap ve 1.160 broşür yayınlamıştı (McCarthy 2000:16; Öymen 2005:333;Avşar 2004:37).

İngilizler bir taraftan Boğaz’ın önüne binlerce askeri yığarken diğer taraftan kendi askerlerinin morallerini yüksek tutmaya çalışmış; bu arada, Türk askerinin direncini kırmak için psikolojik bir savaş sürdürmüştür. Bu amaçla hazırlanan broşürler ve beyannameler siperlerden karşı siperlere elle, çoğu zaman da uçaklar ve balonlar aracılığı ile atılmıştır. Bazen de Marmara Denizi’nde bulunan denizaltılar vasıtası ile gemilerine el konan kimselelere verilmiştir (Sarısaman, 1999:5-6; Pehlivanlı 1991:537). İngiltere, bu beyannamelerde “savaştaki asıl amacının Türkleri Almanların tasallutundan ve muhtemel istilâsından kurtarmak olduğu ve teslim olmaları halinde ken-

dilerine Kanal Cephesi'nden alınan esirlere yapıldığı gibi muamele edileceği, rahatlarının temini için her türlü imkânın sağlanacağını" ifade etmektedir. Yine bu beyannameler ile Osmanlı askerleri ile Almanların arasını açmaya ve Alman komutan heyetine karşı kin ve nefret tohumlarını atmaya çalışmışlardır (Pehlivanlı1991:540). Bu beyannamelerin inandırıcılığı ve tesirini artırmak için Türk esirlerinin fotoğraflarını ve parmak izlerini kullanmışlardır (Avşar2004:55).

Türk askerindeki savaşma azmini kırmak için bir esirin kaleminden çıktığı izlenimi verilmeye çalışılan, ekinde esirlerin fotoğraflarının bulunduğu bir beyanname, İngilizlerin muharebeler sırasında uyguladığı psikolojik harbi göstermesi açısından önemlidir:

"Silah Arkadaşlarıma,

Her nasılsa birkaç gün evvel İngilizlere esir düştüm. Görmekte olduğumuz muamele-i nazikane bizim orada zannettiğimizizin bütün aksine olduğundan birkaç satırla bunu sizlere bildirmeye vicdanen bir borç adedtim. Vaktaki, teslim oldum beni birkaç kumandan huzuruna çıkardılar. Her biri ayrı ayrı hediyelerle taltif etti. Sigara paketleri, çay, reçel ve sair takdim ettiler. Yolda zabitan ve efrat beni bir kardeş gibi samimiyetle selamladılar. Ve nasıl memnun edeceklerini bilemiyorlardı. Nihayet İmroz Adası'na sevk olundum. Burada bizden pek çok arkadaş var. Hepsine yeni çamaşır elbise ve kundura verilmiş. Beşer beşer mahrut çadırlara taksim edilmişler. Yatmak için insan başına üçer battaniye tevzi edilmiştir.

İngilizler Osmanlılar hakkında hiçbir garaz beslemiyorlar, yalnız Almanların kurbanı olduğumuzu söylüyorlar. Mühimmatı harbiyece fevkalâde hazırlıkları vardır. Arkadaşlardan bazıları harbin hitamından sonra esirlerin iadesinde cezaya uğramalarından korkuyorlardı. Bu hususu İngilizler her halde tatyib edeceklerdir. Bunun için katiyen endişe edilmesin. Yevmi her nefere verilmiş erzak listesidir: Şeker, 50 ; çay, 20; pirinç, 75; et, 150; patates, 60; sebze, 75. Biraz taze ekme, bisküit, iki günde bir kutu reçel vesâir. Velhâsıl bütün arkadaşlar burada rahat bir surette ömür geçirmekte sizlerin dahi yakın vakitte kurtulmanızı temenni ile arz-ı selam ederim.

Esîr-i Osmaniye'den Sıhhiye Serçavuşu M. C." (Erdemir 2008:320).

Hazırlanan beyannamelerde İngilizlerin aldıkları esirlere kötü muamelede buldukları, işkence ettiklerine dair rivayetlerin tamamıyla yalan olduğu belirtildikten sonra, genel olarak Mısır'da Kanal Seferi'nde alınan esirlerin, esaretlerinden önceki aç, çıplak ve perişan olan hallerinin İngiliz hükümeti tarafından giderildiği, her türlü istirahatlarının temin edildiği ve ibadet serbestliği verildiği, esirlerin kaldıkları yerlerin havadar olduğu anlatılmaktadır (Erdemir 2008:321). *Tanin* gazetesinde yayınlanan bir başka beyanna-

mede ise esirlere itina ile bakıldığı iddiası tekrarlanmış, esirlerin sosyal ihtiyaçları çerçevesinde alışveriş yapmaları için bir özel bir dükkan bile açıldığı belirtilmiştir (*Tanin*, 10 Ağustos 1331/23 Ağustos 1915).

Gelibolu üzerine uçakla atılan beyannamelerde esirlere karşı İngilizlerin kötü muamelede buldukları iddialarının doğru olmadığı belirtilerek Türklerin teslim olması istenmekteydi:

“Türk kardaşlarımız: İngilizlerin aldıkları üserâya sû-i muâmele ettikleri ve hatta kestikleri hakkında yayılan rivayetler, yalan kaynaktır. Şu yalanların tezkibine en iyi delil, Mısır darü'l-harbinde alınan üserâ-yı Osmaniye'nin bugünkü halidir. Esir düştükleri zamanda aç, çıplak, perişan olan asâkir-i Osmaniye'ye İngiltere hükûmeti tarafından fevkalade bakılıp her türlü esbab-ı istirahatleri temin olunduğuna ve din gereklerine dahi riayet edildiğine binâen üserâ-yı mezkûre bugün beyân-ı memnuniyet eylemektedirler. Binaenaleyh mezkur yalanlara kulak vermeyip de esir düşmüş olan arkadaşlarımızın refah hallerine iştirak etmeğe siz de gönüllü olunuz.” (*İkdam*, 19 Nisan 1331/2 Mayıs 1915:Avşar 2004:56).

İngilizler, siperlere attıkları beyannamelerde ise Türk askerinin maneviyyatını ve mücadele azmini kırarak aralarında ihtilaf ve fitne tohumlarını atacak birçok politik ve iktisadî mevzunun yanında, askerlerin memleket ve evlat hasretine kadar geniş bir yelpazede birçok konuyu propaganda malzemesi olarak kullanmıştır (Avşar 2004: 31-125; Sayılır 2005: 73-116.).

Yine İtilâf devletleri kendi gazetelerinde yer verdikleri haberlerle, savaşta kazandıkları başarılarından söz ederek kamuoyu desteğini de sağlamaya çalışmışlardır. Çarpışmalar tüm şiddetiyle devam ederken ve taraflar ağır kayıplar verirken, Avustralya ve Yeni Zelanda'da gazetelerinde, Anzak Zaferi'nden bahsedilmekte ve her gün birliklerin başarılı bir şekilde ilerledikleri kaydedilmektedir. Bu durum, özellikle oğulları ve yakınları Çanakkale'de bulunan aileler arasında, olası bir erken zafer ve erken dönüş için umutları artırmıştır.

Bunun yanı sıra İtilâf devletleri kendi askerlerine; Türklerin ele geçirdiği esirleri öldürdüğü ya da işkence yaparak sakat bıraktıkları yönündeki telkinler yapmakta ve barbar Türk kavramını oluşturmaya çalışmaktaydı (Tuncoku1997: 89).

Müttefikler sadece atılan bu beyannameler ile propaganda faaliyetinde bulunmamıştır. Herbert anılarında, bizzat kendisinin, birkaç defa siper önüne gelerek çoğu zaman megafonla Türk askerlerine seslenerek onların teslim olmaya çağırıldığını; hatta meselelerinin Türklerle olmadığı, Almanlar ile olduğunu, Türklerle Kırım'dan bu güne kadar dost olduklarından bahsettiğini yazmaktadır (Herbert 2005: 54-55).

Türk tarafı, bu faaliyetlere imkânları dahilinde uçaklarla karşı taraf siperlerine beyannameler atmak sureti ile karşılık vermiştir (Pehlivanlı 1991:548).

Atılan bu beyannamelerde, İngilizlerin alınan esirlerden edinilen bilgiler çerçevesinde; Türklerin esirlere karşı kötü muamele yaptığı şeklindeki haberler yalanlanarak, onlara uluslararası hukuk çerçevesinde muamelede bulunduğu ve misafir olarak kabul edildiği belirtilmiştir (Pehlivanlı 1991: 548).

Osmanlı devletinin sahip olduğu imkanlar, İngilizler kadar yoğun bir propaganda faaliyeti içine girmesine imkan vermeyecektir. Bununla beraber müttefik orduları içindeki birçok Müslüman, bu beyannameler sayesinde gerçeği öğrenmiştir. Bu çerçevede Enver Paşa Viyana'da üstün baskı tekniği ile Türkçe, Arapça ve Almanca alt yazılar ile bazı Türk zaferlerinin fotoğraflarını bastırmıştır (Avşar 2004: 60; Sarısamancıoğlu 1999: 14).

2.3.Suiistimaller

Çanakkale muharebeleri sırasında İngiliz ve Fransızların, uluslararası hukuku ihlâl ederek gerçekleştirdikleri birçok suiistimalde bulunması gerek belgelerde gerekse basında büyük yankı bulmuş, devlet erkânı bu durumun derhal durdurulmasını Amerikan büyükelçisi vasıtası ile İngilizlerden istemiştir. Gazetelerde bu konu ile ilgili yer alan haberlerde Avrupa medeniyetinin insanî yönü sorgulanmıştır.

İhlallerin en başında geleni ve en çokta tepki çekenini ise belgelerde "muharik gaz" olarak ifade edilen zehirli gaz kullanımı olmuştur. Osmanlı devletinin Atina Sefareti 21 Haziran 1915 tarihli telgraf ile İtilâf devletlerinin içinde zehirli gazların bulunduğu mermiler kullandığı istihbaratını Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir (Erdemir 2008:326). İtilâf devletlerinin yaz aylarından itibaren zehirli gaz yayan bombaları kullanmaya devam ettikleri birçok belgeden de anlaşılmaktadır (Erdemir 2008:326).

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, cephe zehirli gaz kullanıldığı haberleri üzerine cemiyet hanımları askerin bu tip gazlardan korunması için ağızlık ve burunluk (gaz maskesi) imal etmeye başlamıştır. Cemiyet, bütün masraflarını kendisi karşılamak üzere 40.000 adet ağızlık yapmış, ilk önce deniz askerlerine daha sonra da kara askerlerine göndermiştir (Erdemir 2008:327).

Türk Yurdu, zehirli gaz kullanımı ve bu gazlardan korunmak için ağızlık ve burunluk imal eden başlangıçta İstanbul'da daha sonra diğer illerdeki Türk kadınının bu fedakarlıklarını ve savaş yıllarında uhdelere aldıkları vazifelerini hakkıyla yerine getirdiklerini şöyle nakletmektedir:

"Son zamanlarda Çanakkale Harbi'nde bulunan arslan askerlerimize karşı medeniyeti suiistimal eden düşmanlarımızın mekanik gazlar neşredici güllerle savurmakta olduklarını işiterek müteessir olan Hilâl-i Ahmer kadınları, bunun da bir çaresini bulmuşlar: Avrupa gazetelerinin-

den okuyarak mekanik gazlara karşı kullanmak için Avrupalıların birtakım ağızlıklar yaptıklarını öğrenmişler ve kendi aralarında bunu yapmayı kararlaştırarak derhal Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne bir takrir vermişlerdir. Tekmil masrafı kendilerinden olmak üzere bugüne kadar 40.000 kadar ağızlık yaparak ilk önce denizcilere ve sonra kara asâkirine yollamışlar ve hâlâ yollamaktadırlar. Malumat almak için mezkûr müesseseyi ziyaret ettiğim vakit, bir iki büyük masanın etrafında 20-30 kadar hanımefendilerin sessiz, sedasız, kemal-i ciddiyet ve maharetle acele acele ağızlık imal ettiklerini birkaç dakika derin bir takdir ve hayretle temaşa ettim..." (*Türk Yurdu*, 23 Teşrinisani 1331/6 Aralık 1915, S.95: 259).

İnsan vücuduna girdiği yerde patlayan, normal mermilerden daha fazla zarar veren domdom kurşunları yine İtilâf devletlerinin ihlallerinden bir olduğu dönemin basınına da yansımıştır (*İkdam*, 26 Temmuz 1331/8 Ağustos 1915).

Yaralılara bakım hizmeti veren hastane gemilerine, hastanelere ve sivil yerleşim alanlarına yapılan saldırılar da bu suiistimallerdendir (Erdemir 2008:330).

İtilâf devletlerinin uçaklarla çivi atması da basında ve hatıralarda sıkça olmasa da şikâyet edilen suiistimal konularının başında gelmektedir (Münim Mustafa 1998:2).

Türk askerlerinin savaş kurallarını ihlâl ettiği ve insanlık suçu işlediğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Türk milletinin millî ve manevî değerlerinden gelen şefkat ve merhamet hissi düşmanda derin tesirler meydana getirmiştir.

3-Esirlere Yapılan Muameleler

Çanakkale'deki şanlı mücadele Türk kuvvetleri için ağır bir fatura çıkarken, neticesini zafer olarak kutladığımız bir savaşta bile azımsanamayacak miktarda 8.000'i İngilizlere 2.000'i ise Fransızlara olmak üzere toplam 10.000 esir verilmiştir (Taşkiran2001:50-52).

İngiliz arşivlerinde yer alan 29 Eylül 1915 tarihli bir belgede Amerikan Büyükelçisi Türkiye'de bulunan mevcut İngiliz esir sayısınının 400'ü aştığını bildirmektedir. Çanakkale'de İngiliz ve Fransızlardan alınan esirler başlangıçta İstanbul'da tutulsa da ilerleyen zamanda Anadolu'nun muhtelif yerlerine sevk edilmişlerdir (Erdemir 2008:335).

İngilizler tarafından alınan esirler ise cephede bekletilmeden hemen Limni Adası'na getiriliyorlar ve buradan Mısır'a nakledilmişlerdir. Fransızlar ise esirleri önce Limni Adası'na buradan da çalıştırılmak üzere Korsika Adası'na ve Marsilya'ya göndermişlerdir (Erdemir 2008:335; Taşkiran2001:57).

3.1. İtilâf Devletlerinin Türk Esirlere Muamelesi

Mısır'daki Türk esirlerin durumunu yerinde görmek üzere Aralık 1916-Haziran 1917 tarihleri arasında Mısır'daki esir kamplarında inceleme yapan Dr. F. Blanchod, F. Thormeyer, Emmanuel Schoch'tan oluşan Uluslararası Kızılhaç Heyeti'nin hazırladığı raporda; bu kamplarda bulunan 15.000 esirin, içinde bulunduğu şartların gayet iyi olduğu belirtilmiştir. Rapora göre Türk esirlere sazdan yapılmış yataklar ile üzerlerine örtmeleri için dörder battaniye verilmiştir. Esirlere üç öğün yemek verilmekte, haftalık dört kilo sigara ve iki kutu da kibrit dağıtılmaktadır (Erdemir 2008:338). Rapora göre yaralanan Türk esirler kamplardaki hastanelerde tedavi edilmekte; en sık görülen rahatsızlıklar ise tüberküloz, sıtma, dizanteri, anemi ve halsizliktir. Esirler yemek hariç işlerini kendileri yapmaktadır. Çamaşır yıkamak gibi kişisel temizlikleri ise esirlere aitti. Esirler boş vakitlerini tesbih, el çantası, bilezik, kolye gibi eşyalar yaparak geçirmektedirler. Öyle ki okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma bile öğretilmektedir (Erdemir 2008:338).

Rapor dikkate alındığında; İngiliz hükümetinin Türk esirlere karşı iyi davrandığını ispat için özel bir gayret içinde olduğu görülmektedir. Ancak Türklerin esir alınışı, kamplara nakil süreci ve bu kamplarda gördükleri muamele esir hatıraları, dönemin gazete ve dergilerindeki yer alan belge ve haberler incelendiğinde ise; savaş hukukuna aykırı birçok suiistimalin gerçekleştiği görülmektedir (Erdemir 2008:339). Esir kamplarında kalan bir Türk subayı 26 Ocak 1916 tarihli mektubunda İngilizlerin kendilerine kötü muamelede bulunduğunu, kendilerini dövdüklerini ve tartakladıklarını bildirmiş, bunların tüm Türk halkına gazeteler vasıtası ile duyurulmasını istemiştir (Erdemir 2008:339).

Türk ordusunun aldığı esirlerin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, İngiliz ve Fransızlar ele geçirilen Türk askerlerine kötü muamelede bulunmuş ve bütün angarya işleri onlara yaptırmışlardır. Hatta esirlere işkence ettiklerini kendileri dahi itiraf etmişlerdir. Esirlere yeterli miktarda yemek de verilmiş, bir kuru ekmeğe talim etmek zorunda bırakılmışlardır (*İkdam*, 25 Haziran 1331/8 Temmuz 1915):

“ ...Osmanlı esirleri birer birer tecrit ve yekdiğerine selam vermekten men'edildikten sonra tüyleri ürpertecek muamelât-ı vahşiyâneye düçâr edilmişlerdir. Yalnız kuru ekmele yetinmeye mecbur olan üserâ-yı merkûme sabahtan akşama kadar çalıştırıldıktan başka sahile sevk olunarak orada rıhtımın tamirâtına muktezî ağır taşların nakliyâtında istihdam edilmektedir. Biçare İslam esirleri fart-ı meşakkate, hamulenin ağırlığına, açlığa ve uykusuzluğa tahammül edemeyerek her adımda yere düşmekte, fakat vahşi Fransız neferlerinin kırbacı ve kılıç darbeleri altında derhal yerden kalkmakta ve eziyete katlanmaktadır...”

Yapılan kötü muamele arasında esirleri yakmak da yer almıştır. Avustralyalı savaş muhabiri Charles Bean'ın not defterindeki bir kayıt dikkat çekmektedir (Ayhan 2003:105):

“Bugün hayatımda gördüğüm en alçakça davranışlardan birine şahit oldum. Sığınağın hemen karşısında yüz Türk ve iki Alman esirin barındığı tutukevinin çevresine benzin döküp tutuşturdular. Türklere çok yakın gelen dev alevler karşısında tutukevinin en uç köşesine üşüştüler. Bu görüntüyü seyredip gülenler arasında İngilizler de Avustralyalılar da vardı. Bu işi yapanın ağzını burnunu dağıtacak onurlu bir kişi yok mu acaba? Aynı iş dün de yapılmıştı çünkü...Bu esirlere yapılan muamele insanın yüzünü kızartacak derecede... Oysa bildiğimiz kadarı ile Türkler esir düşen subay ve erlerimize olağan üstü iyi davranıyorlar.”

Yukarıda da belirtildiği üzere İngilizler, Türk esirlere en iyi şekilde davranıldığını göstermek için bütün propaganda faaliyetlerini kullanmıştır. Bununla beraber esirlerin hatıraları ise yapılan muamelenin insanlığa sığmayacak kadar kötü olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.Osmanlı Devletinin Esirlere Muamelesi

Gerek İngiliz arşivleri gerekse Türk kaynaklarının incelendiğinde, savaş hukuku çerçevesinde; Osmanlı devletinin içinde bulunduğu şartlarda göz önünde bulundurulduğunda büyük oranda esirlere iyi davrandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı devleti Çanakkale'de aldığı esirlerin büyük bir kısmını İç Anadolu şehirlerine nakletmiş ve hayatlarını devam ettirecek imkânları sağlamaya çalışmıştır. Esirlerin tedavilerinden sosyal hayata dair birçok ihtiyacı, imkân dâhilinde giderilmeye çalışılmıştır. Esirler milliyetlerine göre ayrı ayrı çadırlarda tutulmuş, hastanelerde tedavileri ile ilgilenilmiş, işlerinin Türk askerlerine verilen işlerle aynı olmasına özen gösterilmiştir (Tanrıöver 1987:91; *Tanin*, 4 Temmuz 1331/17 Temmuz 1915).

Esirler, cepheden İstanbul'a sevk edilmeden önce genel karargâhta birkaç gün misafir edilmekteydi; *Tanin* muhabirinin cepheden gazetesine yazdığı bir mektupta bu süreç şöyle anlatılmaktadır:

“Karargâhın, İstanbul'a sevk olunmak üzere ileriden gönderilen üserâyı birkaç gün hıfza mahsus küçük bir misafirhanesi var. Her esirin hatırasında mühim bir yer işgal edeceğine şüphe etmediğim bu yer. Etrafına yaş ağaç dallarından dairevi bir duvar çevrilmiş biri zâbitâna diğerleri efrâda mahsus, semayı setr edecek kadar sık yeşil yapraklar altında dört beş çadırdan ibaret. Çadırların bütün muhteviyâtını portatif iki üç karyola ile birer masa teşkil ediyor. Misafirhanenin ziyaretçileri hemen hiç eksik değil... Esirlerin hissiyatı yalnız bir noktada müşterek: Türklerin eline düşen kurtulmaz. Bu his, bu fikir o kadar takarrür etmiş

ki, gelir gelmez ilk işleri, ne vakit öldürüleceklerini sormak oluyor. Dahası var: İngilizler Türklerin insan eti yediklerine tamamen kani... Esirlere burada cidden iyi bakılıyor. Bilâ istisna hepsine, zabıtâna mahsus yemekten veriliyor. Tetkik ettirmek şartıyla ailelerine mektup yazmalarına müsâade ve şayan-ı kabul olan her arzuları derhal isâf ediliyor. Yaralı olanları hemen ağır mecrûhîn hastahanesine gönderiliyor ve onlar da bu muamele karşısında edindikleri fikirlerin tamamıyla yanlış olduğunu anlatmakta gecikmiyorlar." (Tanrıöver 1987:91; *Tanin*, 4 Temmuz 1331/17 Temmuz 1915).

Harp Matbuât Karargâhı'nın yayınlanmak üzere Matbuât Umûm Müdürlüğü'ne gönderilen belgelerde esirlerin kendilerine yapılan muameleden memnun olduklarına dair ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Çanakkale savaşlarına iştirak eden askerlerin memleketlerine döndüklerinde olumsuz ifadelere fazlaca yer vermemeleri, yayınlanan bu ifadelerin büyük bir kısmının her ne kadar propaganda için olsa da, hakikati ifade ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır. William George Stewart Fawkes'in ailesine yazdığı mektup bunun en önemli delillerinden biridir:

"Yine kendimden geçmişim. Tekrar kendime geldiğim zaman zabt etmeye uğraştığım Türk siperinin içinde ve etrafımda şefik ve rahîm yüzlü Türk evlatlarını gördüm. Bana su ve yiyecek verdiler ve omuzlarında taşıyarak müdâvât-ı evveliyeye mevkiine götürdüler. Bu ulüvv-i cenâbâne muamelenin ve bundan buraya gelinceye kadar gördüğüm muamele-i insâniyetkârânenin hakikaten medyûn-ı şükrânıyım. Bunu burada söylediğim gibi vatanıma dönmek nasib olursa orada da söyleyeceğimi namusumla te'min ederim" (Erdemir 2008:348).

Bazı İngiliz gazeteleri de Türklerin esirlere iyi davrandıklarına dair haberlere yer vermiştir. Sıhhiye personeli Yüzbaşı Eric Richardson mektubunda Türklerin esir edip yaralarında götüremedikleri yaralıların tedavilerini yaptığını, bununla da yetinmeyerek sargısı yapılmış yaralının ceketinin üzerine yarasının durumunu bildiren bir etiket koymayı da ihmal etmediklerini belirtmektedir (Erdemir 2008:344).

Arıburnu'nda ele geçirilen bir esir subayı ata bindirerek kolordu komutanına gönderilmiştir. Esat Paşa tarafından iyi davranılan esirin öldürüleceğine dair korku ve tereddüd, kendisine çay ve kahve ikram edilmek sureti ile giderilmiştir. Türklerin esirleri öldürdüğü yanlış kanaati karşısında kolordu komutanı "Biz Türkler, esirlerimizi hiçbir zaman öldürmemiştir. Kendi askerimize nasıl davranırsak, esirlere de aynı davranışı esirgemeyiz. Bu bakımdan endişeniz olmasın, şimdi size yiyecek ve içecek versinler, sonra görüşünüz." diyerek onu sakinleştirmiştir (Esat Paşa 1973: 74).

Fransız Saphir Denizaltısı'nın batması üzerine yarım saat kadar denizde kalan personeli sudan çıkararak boğulmaktan kurtarmış, sandalda hemen

üzerleri kurutulmuştur. Türk subaylarından biri, hiç çekinmeden üzerindeki ceketini birkaç saate kadar önce düşmanı olan esirinin sırtına vermiştir. Esirlere kışlada üzerlerine uygun elbise verilip karınları doyurulduktan sonra İstanbul'a emniyet içinde nakledilmişlerdir (Aker2001: 242)

Dönemin Türk gazetelerinde ise Çanakkale'den gelen esirler ve esirlere karşı yapılan muameleler genelde Osmanlı esirlerine yapılan kötü muameleler mukayese edilmek suretiyle genişçe yer almıştır (*İkdam*, 6 Nisan 1331 /19 Nisan 1915: 1-2; *İkdam*, 9 Nisan 1331/22 Nisan 1915).

Esirlerin ihtiyaçları ve aileleri ile irtibatlarının sağlanması için taraflar arasında diplomatik ilişkilerin kurulmuştur. Her iki taraf arasında ki bu ilişkiyi ise Amerikan büyükelçiliği sağlamıştır. Çıkarmanın ilk aylarından itibaren esir mektuplarının ailelerine gönderilmesi, kendilerine gelen paket, mektup ve paraların ulaştırılması hususundaki kurallar, taraflar arasında Amerikan elçiliği vasıtasıyla yapılan uzun yazışmalar ile belirlenmeye çalışılmıştır (Erdemir 2008:346).

Esirlere para ve paket gönderme işi daha sonra Kızılhaç ve Hilâl-i Ahmer tarafından yapılmaya başlanmıştır. Önceden Türkiye'de faaliyet gösteren şirketler ile Amerikan büyükelçiliği ya da sadece elçilik vasıtası ile olurken kasım ayı ile birlikte devreye Kızılhaç girmiştir. Gönderilecek para ve paketler ile gönderilecek kişilerin listesi, Savaş Esirlerine Yardım Komitesi tarafından merkezi Cenevre'de olan Kızılhaç'a, buradan da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmeye başlanmıştır (Erdemir 2008:347).

Esirler ailelerine gönderdiği mektuplarında da memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Uçağı düşüp yaralı olarak ele geçirilen ve hastanede tedavisi yapılan bir İngiliz subayı ailesine bu konuda şunları yazar:

"Sevgili Anneciğim, Sağlığım eski haline geldi. Bir iki gün sonra Türkiye'deki İngiliz ve Fransız esirlerin bulunduğu yere sevk edileceğim. Herkes bana fevkalade nezaket ve samimiyet göstererek sigara vs. ikram etti. Ve beni teselliye çalıştılar...Dün bir subay fotoğrafımı çekti. Ve bir tane de bana vereceğine söz verdi. Bu bana kıymetli bir hatıra olacak. Fotoğrafta şu anki kıyafetimi görebilirsiniz. Ayaklarımda bir plastik çizme, bir er pantolonu ve bir Türk asker ceketini ve kalpağı... Sevgili oğlunuz Dogles" (Sayılır 2005: 234).

4-Cepheyi Ziyaret Eden Heyetler

Çanakkale cephesine askerî ve sivil kesim olmak üzere; ferdî ve heyetler halinde ziyaretler yapılmıştır. Bu ziyaretler, hem askerin moralini yükseltmek hem de cepheadeki faaliyetlerin kamuoyuna yansımaları sağlamak üzere; önemli kısmı hükümet tarafından düzenlenmiştir. Ziyaretleri gerçekleştiren kişilerin izlenimleri dönemin gazete ve dergilerinde yayınlanmış; daha sonra hatırat olarak kitaplaştırılmıştır.

Hükümet görevlileri tarafından yapılan ziyaretlerin önemli bir kısmı Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından yapılmıştır (Erdemir 2008:352). Osmanlı tahtının varisleri şehzadeler tarafından yapılan ziyaretler arasında en dikkat çekici olanı Veliâht Yusuf İzzetin Efendi'nin 17/24 Temmuz 1915 tarihleri arasında yaptığı ziyaretlerdir (*Sabah*, 5 Temmuz 1331/18 Temmuz 1915:2; 12 Temmuz 1331/25 Temmuz 1915; *Servet-i Fünûn* 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915: 198). Yusuf İzzettin Efendi, cepheden ayrılırken padişaha çektiği telgrafta; askerin zafere olan inancını ve gayretinin düşündüğünün üstünde olduğunu belirtmiştir:

“Hâk-i pâ-yi muallâ ihtiva-yı Hazret-i Hilafetpenâhiye. Bütün mevâki-i harbiyeyi ziyâret ettim. Asâkir-i şahânelerinin gösterdikleri gayret ve besaleti tasavvurun fevkinde buldum. Kâffe-i zâbitan ve efrâdın vazife-i mukaddeselerini kemâl-i intizâm ile ifâ ve devam-ı ömr ve afiyet-i hümayûnları duasını eylemekte olduklarını südde-i seniyye-i mülûkânelerine arz ve iblağ eylerim. 7 Temmuz 1331/20 Temmuz 1915- Yusuf İzzeddin” (*İkdam*, 8 Temmuz 1331 /21 Temmuz 1915).

Cepheyi ziyaret eden diğer şehzadeler ise; Şerafeddin Efendi, Abdürrahim Efendi, Abdülhalim Efendi ve Osman Fuat Efendi'dir (*Harp Mecmuası*, Ocak 1916: 50).

Cepheyi ziyaret edenlerin önemli kısmını gazeteciler oluşturmuştur. Bu ziyaretlerdeki gözlemler, belli periyotlarla gazetelerde yer almıştır (*Tanin*, 23 Haziran 1331/6 Temmuz 1915; *Türk Yurdu*, 2 Temmuz 1331/15 Temmuz 1915, S.87: 177).

Devlet adamlarından ve halkın ileri gelenlerinden oluşan heyetler de cepheyi ziyaret etmiştir. 3 Kasım 1915'de Arıburnu bölgesini ziyaret eden heyette Saruhan, Zazistan, Kal'a-i Sultânîye (Çanakkale) Aydın, Urfa, Trablusşam, ve Muş mebusları bulunmaktadır (Çalışlar 1997: 124). Gelen bu heyeti Mustafa Kemal cepheye gezdirmiş, onlara cephe hakkında bilgi vermiştir.

Cepheyi yabancı gazeteciler de ziyaret etmiş; Almanya büyükelçiliği Ataşemiliteri Albay von Lossov ile *Associated Press*'in yazarlarından Schreiner, Berliner Tageblatt muhabiri ve İsveç gazetelerinden birinde çalışan İsveçli bir yüzbaşıdan oluşan heyet Cemil Conk Paşa tarafından cepheye gezdirilmiştir (Conk 2002: 178).

Bu ziyaretler cephe ve gerisindeki sosyal hayat hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca kamuoyunun oluşumunda ve sivil toplum derneklerinin şekillenmesinde ve faaliyetlerinin gerçekleşmesinde önemli katkı sağlayan bu ziyaretler; Türk milletinin de maneviyatını güçlendirecektir.

4.1.Edebiyat Heyeti

Cepheyi ziyaret eden heyetlerin en önemlisi, içinde birçok şair, edip ve sanatkarın olduğu heyet-i edebiyedir.

Harbiye Nezâreti'nin teşebbüsü ile İstanbul'un sanat ve edebiyat çevrelerinden oluşan bu heyetin ziyareti dönemin matbuatında geniş bir şekilde yer almış; heyetin, Çanakkale'ye gidişi ve dönüşü İstanbul'da büyük bir heyecana sebep olmuştur. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'nden, haziran ayında, yirmi-otuz şair ve sanat mensubu Çanakkale harp sahalarını ziyaret etmeleri, bu ziyaretteki izlenimlerini halka, tarihe ve gelecek nesillere anlatmalarını teklif eden bir tezkere almışlardır (Gövsâ 1989:8). Başlangıçta bu davete büyük bir rağbet olsa da davetlilerden bir kısmı resmî işlerini, bir kısmı ise seyahatten korkularını veya yolculuktaki tehlikeleri göz önünde bulundurarak davete icabet etmemişler; heyete iştirak edenlerin sayısı yirminin altında kalmıştır.

İbrahim Alaaddin (Gövsâ) kendisi ile birlikte bu heyete katılanların listesini şöyle vermiştir:

"Ağaoğlu Ahmet, Ali Canip (Yöntem), Celal Sahir (Erozan), ressam Çallı İbrahim, Enis Behiç (Koruyürek), Hakkı Süha (Gezgin), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Mehmet Emin (Yurdakul), eski Tanin gazetesi yazarı Muhittin, ressam Nazmi Ziya, Orhan Seyfi (Orhon), Ömer Seyfettin, eski Daru'l-eytâmlar Müdürü Selahattin, bestekâr Yekta, Yusuf Razi Bey'ler. Ayrıca heyetin mihmandarlığına Erkan-ı Harp Binbaşısı Edip Servet Bey'le Yüzbaşı Hulusi Bey tayin edilirken, genç doktor Fikri Servet Bey de sıhhî ihtiyaçları istikbâle memur edilmiştir." (Gövsâ 1989:10).

Bu heyete iki ressam, iki musikişinas ve bir fotoğrafçı ile bir sinemacı dahil ederek heyetin seyahati kayıt altına alınmıştır. Heyet, üzerlerinde kollarında beyaz zemin üzerine gayet zarif yapılmış yeşil bayraklardan ibaret nişanları bulunan hâki renkte bir kıyafetle 11 Temmuz 1915'te Çanakkale kahramanlığını yaşatmak için Sirkeci Garı'ndan sabah 08:00'de yola çıkmıştır (İkdâm, 28 Haziran 1331/11 Temmuz 1915:1; *İkdâm*, 15 Temmuz 1331/28 Temmuz 1915).

Heyet, Gelibolu'dan 5. Ordu Karargâhı'na gelmiş buradan da gruplara ayrılarak Arıburnu ve Seddülbahir cephelerini gezmişlerdir (*Sabah*, 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915; Gövsâ 1989: 57- 58, 72; Çakır2004:44).

Heyet mensuplarının bir kısmı İstanbul'a döndüklerinde izlenimlerini hemen muhtelif gazete ve dergilerde neşretmişlerdir. Büyük bir kısmı ise konu ile ilgili izlenimlerini daha sonra ya müstakil bir eser olarak ya da gazete ve dergilerde tefrika halinde neşretmişlerdir.

Bunlardan biri Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından "Gördüklerim" adıyla *İkdâm* gazetesinde tefrika edilmiş ve yazının başında şu ifadeler yer almıştır: "Üç büyük sanat, resim, musiki, edebiyat; gönderdiği bir sanatkar kafilesi ile Çanakkale'yi savunan askerlere saygılarını, sevgilerini söyleyerek Çanakkale sırtlarında kızıl bir şafak gibi parlayan o korkunç eski Türk kılı-

cına minnet ve takdirini bildirecekti.” (*İkdam*, 15 Temmuz 1331 /28 Temmuz 1915: 2).

Heyetin mensuplarının izlenimlerinde Çanakkale savaşlarının sosyal tarihi açısından oldukça kıymetli bilgiler yer almaktadır (Çakır 2004: 41). Ziyaret sonrasında heyet, orduya karşı hissiyatını ifade eden, “Hitabe-i Şükran” adı ile bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname ise şöyledir:

“Ey vatanın, kurucu ve kurtarıcı kahraman ordusu! Bu milletin düşünen ve duyan evlatları namına size geldik. Alnımızda bir milli gurur, gönlümüzde derin bir minnet ve şükran, beynimizde kuvvetli bir iman ile babalarınızın ölümlerini mezarlarında sevinçle titreten, dost ve düşman beş dünyanın bütün halkını şaşkınlıklara düşüren, milletiniz için tarihlerde altın yapraklar hazırlayan kahramanlıklarınızı yakından görmeye geldik. Kilidini açmağa uğraşan hain elleri, toprağını çiğnemeğe çabalayan namert atakları kırdığınız mukaddes Hakan ve Halife yurdundan; 480 yıl önce Ayasofya'nın minaresinden okunan ilk ezanla tarihin bir devri kapanıp yeni bir devri başladığını dünyaya ilan eden büyük Fatih'in büyük mirası İstanbul'dan, sonra onun arkasında ona bakan sevgili Anadolu'dan size selamlar ve hürmetler getirdik. Oralarda büyük padişahımızdan en küçük adama kadar herkes sizi ve sizler gibi Kafkasya, Irak ve Mısır yollarında arzu ve duygu ile çarpışan arkadaşlarınızı düşünüyor, sizinle övünüyor. Belleri bükülmüş ihtiyarlar, titreyen ellerini ulu Tanrı'ya uzatarak size dua ediyorlar. Kadınlar bir ana sevgisi ve şefkati ile yaralılarınıza bakıyorlar. Çocuklar şanlı cedlerinizin hikayelerini dinleyerek küçük yüreklerinde tahammül-nâk vatan aşkını ve düşman kinini yarın için besleyip büyütüyorlar.

Biz geldik; şimdi göğüslerimiz kabarak İstanbul'a dönüyoruz. Orda gözlerimizle gördüğümüz. Bütün kardeşlerinize söyleyeceğiz. Son felakette yerlere eğilen alınınızı nasıl dünya tarihinde emsali görülmemiş bahadırılıklar, fedakarlıklarla göklere kaldırdığınızı anlatacağız. Ey! Müslümanlık ve Türklüğün namusunu, şerefini mübarek kanı ile yıkanan ordu! Bolayır'da Şehzade Süleyman'ın Lala Şahin'in düşman gülleriyle viran olmuş mezarları mamur ve hayran sana bakıyor. Düşmanların bile senin mertliğini alkışlıyor. Gölgesi altında arslanlar gibi dövüşerek yükselttiğin ay yıldızlı al bayrak Haşre kadar camilerimizin, türbelerimizin üzerinde parlasın. Şehitlerinin ruhları göklere yükselirken gazilerin damarlarında kin ve intikam kaynasın. Ölürsen Allah'ın cenneti, kalırsan milletin minneti senindir. Sen var ol ve düşmanlarınız kahrolsun.” (*Sabah*, 11 Temmuz 1331 /24Temmuz 1915:4).

4.2.Arap İlmî Heyeti

Çanakkale'yi ziyaret eden heyetlerden bir diğeri ise, Suriye, Filistin ve Lübnan'dan gelen Arap ilmî heyetidir. Heyetin Çanakkale'ye gelmesinin asıl

sebebi⁸ ise, Suriye, Filistin, Lübnan gibi Arapça konuşulan Osmanlı topraklarında İngilizlerin, Türk ordusunun Çanakkale'deki başarısını ve kazandığı zaferi gölgeleyen olumsuz propagandaları, bölge halkını bu konuda tereddüde düşürerek düzeni ve "İslam Birliği"ni bozma çabaları, anavattan çok uzaktaki topraklarını savunmak ve savaşmak zorunda olan orduya karşı ayaklanmaya sebep olma girişimleridir. Bu nedenle Suriye'de bulunan 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Çanakkale'de olup bitenleri yerinde görmek ve bölge halkına gerçeği anlatmak üzere Suriye, Filistin ve Lübnan'daki vilayetlerden kendilerini temsil edecek ilim ve erdem sahibi kişileri seçerek İstanbul ve Çanakkale seyahatini gerçekleştirecek heyette yer almalarını istemiştir (Sürmeli 2002:377; Cemal Paşa 1996:175). Heyet 31 kişi olup, içlerinde din adamları, bilim adamları, politikacılar, şair, edip ve hatipler bulunmaktaydı (*Tanin*, 18 Kasım 1915/5 Teşrinisani 1331: 2)

Halep'te toplanan heyetin başkanlığına 4. Ordu Komutanlığı adına heyete katılan, aynı zamanda ordu müftüsü ve Tetkikât-ı Şer'iyye Meclisi Reisi olan Esad eş-Şukeyrî seçilmiştir. Heyet, daha sonra özel bir trenle 29 Eylül 1915'te Halep'ten ayrılarak uzun bir yolculuk sonrası 7 Ekim 1915'te İstanbul'a ulaşmış, Haydarpaşa İstasyonu'nda içinde birçok nezâretten resmî zevatin bulunduğu karşılama komitesi tarafından itfaiye bölüğü ve bandonun olduğu bir törenle karşılanmıştır (*Tanin*, 25 Eylül 1331/8 Ekim 1915). 10 gün İstanbul'da ağırlandıktan sonra, seyahatin asıl sebep ve amacını yerine getirmek üzere 17 Ekim 1915 sabahı Sirkeci'den kalkan özel bir vapurla Çanakkale'ye hareket eden heyet, geceyi Tekirdağ'da limanda geçirmiş, 18 Ekim 1915 Pazartesi günü sabahı Akbaş sahiline varmıştır (Erdemir 2008:361).

Heyete İstanbul'da olduğu gibi Çanakkale ziyaretinde de mihmandarlık eden Uryanizade Ali Vahid Efendi, Çanakkale Cephesi'nde gördüğü, duyduğu ve düşündüğü her şeyi daha sonra kaleme almıştır (Uryânîzâde Ali Vâhid, *Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim*, Necm-i İstikbal Mat., Dâr-ül-Hilâfet-ül-Âliyye (İstanbul), 1332).

Ali Vahid Efendi Çanakkale izlenimlerini şöyle ifade ediyor:

"Her taraftan yükler taşınır, taşlar kırılır, şoseler yapıldı. Hiç boş duran yok. Herkes bir işte. Her taraf canlı, her yer nurlu... Giderken: 'Burası ağır mecruhlar hastanesidir' dediler, bir yer gösterdiler oranın önünden sükûnetle geçtik, kalbimizle du'alar ettik... Hepsi ağırca idi. Şöyle iki tarafa bir baktım. Hep hızlı soluklardan omuzlar kalkıp iniyor. Gö-

8 Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Kumandanı Cemal Paşa, 1915 Ağustosunda Suriye ve Filistin dahilinde Arap ihtilalcilerinin gizli teşebbüslerinin ortaya çıktığından bahsetmektedir (Cemal Paşa 1996:175).

rülüyor ki hepsi az çok muzdarip. Böyle iken yine hiç halinden şikayet eden yok. Lakin yüzlerinden belli ki kımıldayacak, duracak halleri yok. Hepsi bitab. Ben artık bunların yüzüne bakamıyordum. Böyle fedakâr gazilerin huzuruna varmaya kendimde bir liyakat göremiyordum. 'Val-lahi' onlardan utanıyor, sıkılıyordum. Öyle onların büyüklüklerine karşı ben ne yüzle, hangi bir fedakârlığımla vatana istihkak iddi'asında bulunabilecektim". (Erdemir 2008:362).

Heyetin cephedeki en önemli ziyareti, Anafartalar Grubu'na olmuştur. 21 Ekim 1915 Perşembe günü Anafartalar Grubu'nu sabah erkenden ziyaret eden heyeti, Mustafa Kemal, komutanlar ve yüksek rütbeli subaylar tarafından karargâh önünde köy halkı da olduğu halde karşılamıştı. Mustafa Kemal, heyete Anafartalar çıkarması hakkında bilgiler vermiştir. Günün sonunda karargâha dönülmüş, Mustafa Kemal'in sofrasında yemek yendikten sonra hatipler ve şairler söz alarak uzun ve mensur şiirler okumuşlardır. Hüseyin el-Habbal ve Şeyh Abdülkerim Uveyda, Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey'e, onun kahramanlıklarını ve İslam alemi için ifade ettiği anlamı belirten kasidelerini takdim etmişlerdir. Ali Vahid Efendi anılarında, Mustafa Kemal'i şöyle ifade etmektedir: "Bu grubun kahramanı Mustafa Kemal Bey'e bu büyük kumandana bütün İslamlar ve müttefiklerimiz medyun-u şükrandır. Anafartaların en nazik bir zamanında Mustafa Kemal Bey'in aldığı tertibat ve tertip ettiği bir hücum sayesinde boğaz büyük bir tehlikeden kurtulmuştur" (Erdemir 2008:363-364).

Ali Vahid Efendi, karargahta kılıç kalkan oynayan Halepli askerlerin heyete şöyle söylediğini ifade ediyor: "Ey Efendiler! Buradan döndüğünüzde evlad ve 'ıyâlimize söyleyin ki, biz düşmanın vücudunu şu mübarek topraktan kaldırmayınca dönmeyeceğiz. Bunu böylece onlara bildirmenizi bütün silah arkadaşlarım namına sizden rica ederim" (Sürmeli 2002.384-385).

Heyet, 22 Ekim 1915 Cuma günü, Boğaz'ın karşısına geçerek Çanakkale şehrini ziyaret etmiş; bu ziyaretten sonra tekrar Gelibolu'ya dönecek, buradan da deniz yolu ile İstanbul'a ayrılacaktır. Heyetin İstanbul'daki faaliyetleri bir süre daha devam ettikten sonra geldikleri bölgelere döneceklerdir.

Sonuç

Çanakkale Savaşı, Türk insanının inanç ve azminin modern teknolojiye üstün geldiği; olağanüstü şartların ve olağanüstü mücadelelerin savaşıdır. Sınırlı cephanesi ve kısıtlı imkânlarıyla Türk askerinin gösterdiği mücadele, adeta destanlaşmış ve Çanakkale zaferini, bu zaferin ruhuna uygun "Çanakkale Geçilmez" sözleriyle ebedileştirmiştir.

Türk askeri cephe gerisinde, siper hayatında, mevsim şartlarına meydan okumuş; fiziki şartların zorluklarına büyük bir dirençle göğüs germiş ve mo-

ralini ve maneviyatını, inancıyla ve vatan sevgisiyle diri tutarak bir ölüm-kalım mücadelesi vermiştir.

Askerin cephedeki sosyal ihtiyaçlarının önemli kısmı gerek menzil teşkilatı, gerek yardım cemiyetleri ve gerekse sivil halk tarafından tam bir dayanışma ruhuyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Kanlı muharebeler sırasında tarafların birbirlerine karşı tutum ve davranışları zaman zaman savaşın tüm gerçeklerini zorlamış, karşılıklı insanî ilişkileri geliştirmiştir. İtilaf devletlerinin gerçekleştirdiği asılsız propagandalar ve ön yargılar ise muharebeler sırasında kaybolmuştur.

Cepheye gerçekleştirilen ferdi ve heyetler tarafından ziyaretler, kamuoyunun oluşumunda ve sivil toplum derneklerinin şekillenmesinde ve faaliyetlerinin gerçekleşmesinde önemli katkı sağlamış; Türk askerinin psikolojiklik durumunu güçlendirmiş ve maneviyatını yükseltmiştir.

Çanakkale Savaşı, Türk askerinin inanç, kararlılık ve cesaret mücadelesinin manzumesidir.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

Harp Mecmuası

İkdam

Sabah

Servet-i Fünûn

Tanin

Kaynak Eserler

Altay, Fahrettin(2002), *Fahrettin Altay Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, C.II, Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları.

Avşar, Servet(2004), *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara.

Ayhan, Aydın(2003), "Çanakkale Savaşları'nda Yaralanmalar ve Hastalıklar", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı XI.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, *Hatırat*, Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları.

Conk, Cemil(2002), *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Çanakkale Hatıraları II, Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları

Çakır, Ömer(2004), *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Erdemir, Lokman(2008), *Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları(Sosyal tarih Açısından)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Esat Paşa(Bülkat) (1973), *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, İstanbul:Baha Matbaası.

Görgülü, İsmet 2008), *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Çalışlar, İzzettin(1997), *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Haz. İsmet Görgülü- İzzeddin Çalışlar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gövs, İbrahim Alaeddin (1989), *Çanakkale İzleri*, Ankara.
- Harp Mecmuası* (2004), Haz. Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır, İstanbul.
- Herbert, Aubery(2005), *Denizler Ülkesinde Devler Savaşı Çanakkale*, Çev. Seyfi Say, İstanbul: Ataş Yayınları.
- İnceoğlu,Necati(2004), *Siper Mektupları*, İstanbul.
- Kemalyeri, Mucip(2003), *Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu?, Çanakkale Hatıraları III*, Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları.
- Mc Carthy, Justin(2006), "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Edt. Hasan Celal Güzel, Ankara.
- Mehmet Fasih(1997), *Kanlısirt Günlüğü: Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları*, Haz.Murat Çulcu, İstanbul: Arba Araştırma Basım Yayın.
- Münim Mustafa(1998), *Cepheden Cepheye: 1914-1918: İhtiyat Zabiti Bulduğum Srada Cihan Harbi'nde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım*, İstanbul: Arma Yayınları.
- Önder, Cahit (2000), *Yaşayan Çanakkaleli Muharipler: Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, Çanakkale: Çanakkale Seramik Fabrikaları.
- Öymen, Onur(2005), *Silahsız Savaş: Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, İstanbul.
- Özkök, Hidayet(1992), *Çanakkale'den Hicaz'a: Harp Hatıraları*, Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü.
- Özabay, Kemal(1976), *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, İstanbul.
- Sanders, Liman von(1968), *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul: Burçak Yayınları.
- Pehlivanlı, Hamit(1991), "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, Sayı. 21.
- Sarı, Nil-Özaydın, Zuhul(1990), "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları," *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarısaman, Sadık(1999), *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara.
- Sayılır, Burhan(20059, *Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Buldukları Koşullar(Mart 1915- Ocak 1916)*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı.
- Sürmeli, Serpil(2002), "Çanakkale Cephesi'nde Arap İلمي Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin Anıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII, Sayı 53, Ankara
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi(1987), *Günebakan*, Haz. Fethi Tevetoğlu, İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Taşer, Mustafa Fevzi(2000), *Cepheden Cepheye Esareten Esarete (Ürgüplü Mustafa Fevzi Taşer'in Hatıraları)*, Haz. Eftal Şükrü Batmaz, Ankara.
- Taşkıran, Cemalettin(2001), *Ana Ben Ölmedim: I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İstanbul.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi: İdari Faaliyetler ve Lojistik(1985), X, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı.

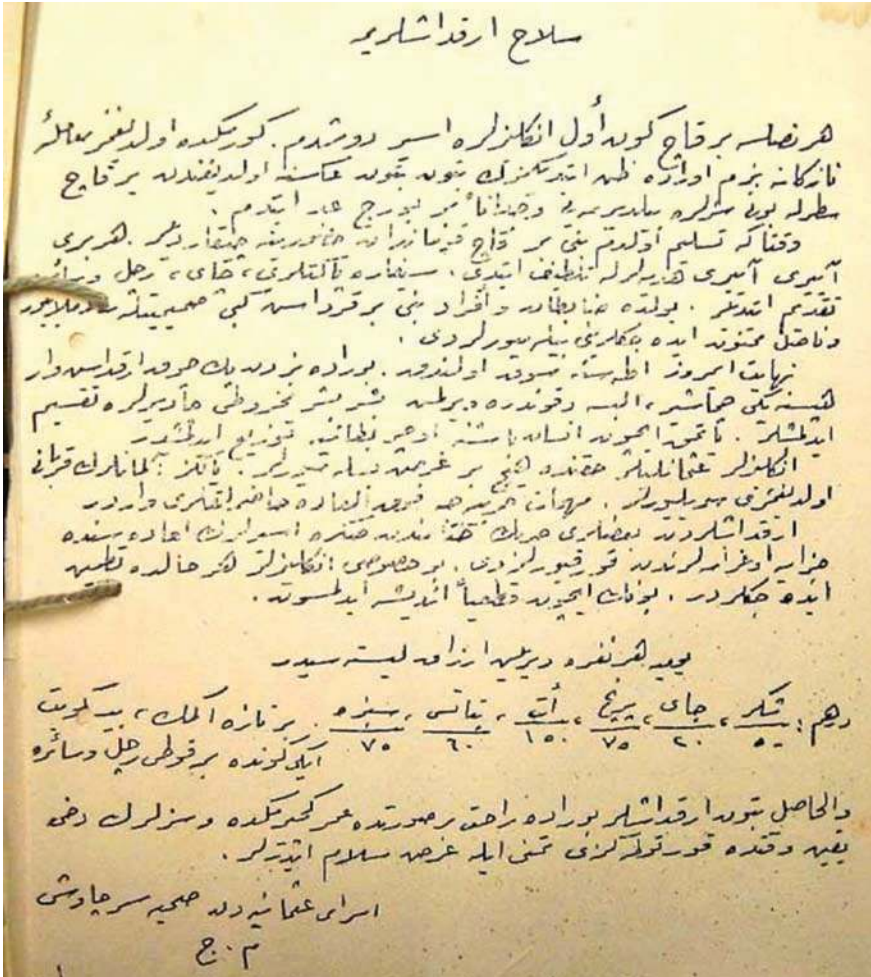
Tuncoku, Mete(1997), *Anzakların Kaleminden Mehmetçik: Çanakkale 1915*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Uryânîzâde, Ali Vâhid(1332), *Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dâr-ül- Hilâfet-ül Âliyye (İstanbul).

Ünaydın, Ruşen Eşref(1990), *Çanakkale’de Savaşanlar Dediler Ki*, Ankara.

EKLER

Ek- 1: “Türk Siperlerine Askerin Savaşma Azmini Kırmak ve Teslim Olmalarını Sağlamak Üzere Atılan Beyannamelerden Biri”, (War Office: 95/4275: Erdemir 2008:576)

Ek-2: "Seddülbahir'de Esir Alınan Türk Askerleri Sahilde Otururken": (*The Daily Mirror*, 27 Mayıs 1915:Erdemir 2008:582)

Ek-3: "Üseranın Büyük Koğuşta Doktorlar Tarafından Muayeneleri", Mısırdaki Meadi Kampı'ndaki Türk Esirler, (*Foreign Office*: 383/101:Erdemir 2008:581)

اسرائیل کے ایک قہقہہ دار اور فوجیوں کے ساتھ ایسی اور یہ وہ دماغ
دو فوجیوں کے لئے اور فوجیوں کے ساتھ ایسی اور یہ وہ دماغ
جریدہ لے تو بیچ اور بیچ.

Ek-4: "Siper Hayatı: Arkadaşları Düşmanı Gözlerken Beride Cenk Musahebesi...", *Harp Mecmuası*, Hazırlayanlar: Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır, İstanbul 2004, s.265

سپر حیات : آردازانلاری دشمنی گوزلرکن بریده جندکده عضا بیری